

ДЕЯКІ АСПЕКТИ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ В КОНТЕКСТІ ВІЙНИ В УКРАЇНІ

SOME ASPECTS OF THE MIGRATION POLICY OF THE EUROPEAN UNION IN THE CONTEXT OF THE WAR IN UKRAINE

Саракуца М.О., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри конституційного права та правосуддя
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

Петько О.С., магістр кафедри конституційного права та правосуддя
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

Статтю присвячено висвітленню впливу війни в Україні на міграційну політику Європейського Союзу. Зазначено існуючі до цього міграційні проблеми та шляхи їх вирішення з боку ЄС. Констатується, що непередбачувана масова хвиля українських біженців стала викликом для країн ЄС, які не були готові до цього в началі війни. В результаті Європейський Союз стикнувся з завданням швидко адаптувати свою міграційну політику до нових реалій. Проаналізовано Директиву ЄС про тимчасовий захист 2001/55/ЄС, яку було введено в дію спеціально для регулювання перебування українських громадян в країнах ЄС та «Оперативні принципи» Європейської Комісії щодо застосування вищезазначеної Директиви. Проведено порівняльний аналіз правового статусу біженця та особи, що користується тимчасовим захистом. Зроблено висновок, що механізм тимчасового захисту є кращою альтернативою в існуючій ситуації.

Розкрито проблемні питання, пов'язані з правовим статусом українських біженців у країнах ЄС, такі як труднощі з пошуком розміщення та житла, працевлаштуванням та соціальними виплатами. Також розглянуті такі дискусійні аспекти як неможливість для українських громадян потрапити до інших (ніж приймаюча країна) держав, що входять до Шенгенського простору, після закінчення строку безвізового перебування та проблеми їх подальшого фінансування за рахунок бюджету Європейського Союзу.

Проаналізовано сучасний стан співробітництва України та ЄС у сфері міграційної політики та ініціативи ЄС щодо стабілізації ситуації. Особлива увага приділена співпраці з Європейською агенцією з прикордонної та берегової охорони ЄС (Frontex). Запропоновано інструменти та шляхи подальшої участі України у міграційній політиці ЄС. На думку авторів, прогалини у національному законодавстві України, неготовність до імплементації міжнародних стандартів, відсутність належного рівня взаємодії державних керуючих механізмів стають перешкодою до інтенсифікації співробітництва у сфері регулювання міграційними потоками. Пропонується прийняття нових законів у зазначеній сфері для оновлення законодавчої бази України та приведення її у відповідність до стандартів ЄС.

Ключові слова: міграційна політика Європейського Союзу, війна в Україні, міграція, біженець, Директива про тимчасовий захист, Frontex.

The article is devoted to highlighting the impact of the war in Ukraine on the migration policy of the European Union. The previously existing migration problems and ways to solve them are indicated. It is noted that the unpredictable mass wave of Ukrainian refugees became a challenge for the EU countries, which were not ready for this at the beginning of the war. As a result, the European Union faced the task of quickly adapting its migration policy to new realities. The EU Directive on temporary protection 2001/55/EC, which was put into effect specifically to regulate the stay of Ukrainian citizens in EU countries, and the «Operational Principles» of the European Commission regarding the application of the above-mentioned Directive are analyzed. A comparative analysis of the legal status of a refugee and a person enjoying temporary protection was conducted. It was concluded that the mechanism of temporary protection is the best alternative in the existing situation.

Problematic issues related to the legal status of Ukrainian refugees in EU countries are revealed, such as difficulties in finding accommodation and housing, employment and social benefits. Also discussed are such debatable aspects as the impossibility for Ukrainian citizens to enter other (than the host country) states that are part of the Schengen area after the visa-free period of stay has expired, and the problem of their further financing from the EU budget.

The current state of cooperation between Ukraine and the EU in the field of migration policy and EU initiatives to stabilize the situation is analyzed. Special attention is paid to cooperation with the European Border and Coast Guard Agency (Frontex). Tools and ways of Ukraine's further participation in EU migration policy are proposed. According to the authors, gaps in the national legislation, unpreparedness for the implementation of international standards, lack of an appropriate level of interaction of state governing mechanisms become an obstacle to the intensification of cooperation in the field of regulation of migration flows. It is proposed to adopt new laws in the specified area to update the legislative framework of Ukraine and bring it into line with EU standards.

Key words: migration policy of the European Union, war in Ukraine, migration, refugee, Temporary Protection Directive, Frontex.

Постановка проблеми. Міграційна політика Європейського Союзу стала однією з найбільш актуальних та складних сфер його діяльності в останні десятиліття. Зростання міграційного тиску, міграційні кризи та їх вплив на єдність ЄС викликали необхідність пошуку шляхів інтеграції та удосконалення міграційної політики.

Перед початком війни в Україні міграційна політика ЄС була спрямована на створення єдиного європейського простору свободи переміщення для громадян країн-членів, забезпечення законних шляхів міграції для працевлаштування та навчання та протидія нелегальній міграції.

Через міграційну кризу 2015 року Європейський Союз стикнувся з проблемами у найважливіших сферах суспільного життя: проблеми у культурній сфері, спричинені недостатньою асиміляцією мігрантів; економічною кризою, спричиненою нерівномірним навантаженням на країни з боку мігрантів; політичній сфері – країни ЄС

стинулися з вкрай різними підходами щодо міграційної політики та усвідомили необхідність реальної уніфікації міграційної політики.

В результаті цього в Європейському Союзі почалися пошуки альтернативних методів боротьби з нелегальною міграцією, серед яких зміни в механізмах реадмісії та повернення, розробка Європейської системи авторизації і інформації про подорож (ETIAS), внесення змін до Візового кодексу, розробка проєкту «Розумні кордони», розширення повноважень органів, відповідальних за охорону кордонів ЄС, прийняття нового Пакту щодо міграції та надання притулку 2020 року та інші заходи [1, с. 39–42]

Вторгнення Російської Федерації на територію України та початок повномасштабної війни 24 лютого 2022 року спровокувало наймасовішу хвилю міграційних процесів до країн Європейського Союзу за останні десятиліття. Близько одинадцяти мільйонів українців були змушені

покинути свої домівки та мігрувати. Ситуація з українськими біженцями показала, що країни ЄС не тільки не готові до такої кількості біженців, але і нормативно-правове закріплення основних питань, пов'язаних з правовим статусом мігрантів, є недосконалим.

Ступінь наукового дослідження проблеми. Проблематика, що охоплюється предметом наукового дослідження, є предметом розгляду такими вітчизняними та іноземними спеціалістами, як: І.В. Бойко, М. Вилла, К. Гесмундо, Е. Гилд, А.О. Гнітій, К. Гронендьюк, О. Євтушенко, Ю.Б. Курилюк, О. Малиновська, О.М. Поліванова, В.О. Самороков, С.С. Соломко, М.Ю. Якимчук та інших. Але сучасний стан проблеми не має достатнього наукового розкриття, що зумовлює безперечну актуальність дослідження.

Мета статті полягає у аналізі впливу війни в Україні на міграційну політику Європейського Союзу та висвітлення проблемних аспектів правового статусу українських громадян в країнах ЄС.

Виклад основного матеріалу. Велика кількість українських біженців стала викликом для ЄС, спонукаючи його переглянути та адаптувати свої підходи до міграції та гуманітарної допомоги. Ці зміни включали в себе спрощення процедур отримання спеціального правового статусу для українців, надання фінансової та гуманітарної допомоги для підтримки біженців та інших заходів для забезпечення їхньої безпеки та добробуту.

4 березня 2022 року Рада ЄС прийняла Директиву про тимчасовий захист 2001/55/ЄС, вперше реалізувавши новий механізм захисту [2]. Для запровадження більш ефективної реалізації зазначеного акту 18 березня 2022 року Європейська Комісія опублікувала «Оперативні принципи» для держав-членів ЄС щодо застосування Директиви про тимчасовий захист, що включали наступні положення:

- визначення осіб, які мають право на тимчасовий захист;

- введення «адекватного захисту» відповідно до національного законодавства держав-членів як можливої альтернативи тимчасового захисту, який відповідає положенням Хартії Європейського Союзу про основні права та суті вищезазначеної директиви;

- документи та підтвердження, які необхідно надати для отримання тимчасового захисту або належного захисту згідно з національним законодавством країн;

- можливість застосування правил тимчасового захисту на осіб, які не підпадають під сферу застосування Директиви, але які потребують захисту, наприклад ті, хто втік з України незадовго до 24 лютого 2022 року;

- необхідність призначення дітям і підліткам без супроводу законного опікуна або відповідного представника.

- рекомендації щодо забезпечення вільного пересування всередині ЄС як до, так і після видачі посвідки на проживання.

- Надання допомоги з репатріації для тих, хто не має права залишатися в ЄС, наприклад, якщо необхідно отримати консульську допомогу для репатріації, яку може надати Frontex – Європейська агенція з прикордонної та берегової охорони [3].

Для розуміння особливості правового статусу українців відповідно до цієї директиви здається доречним розглянути правовий статус «біженця» та людини, що користується правом «тимчасового захисту».

Згідно визначення Конвенції про статус біженців, «біженцем є будь-яка особа, яка в силу обґрунтованих побоювань може стати жертвою переслідувань за ознакою раси, релігії, громадянства, належності до певної соціальної групи або політичних переконань, яка знаходиться поза країною своєї національної належності і не може користуватися захистом цієї країни або не бажає нею користуватися внаслідок певних побоювань» [4].

М.Ю. Якимчук, С.С. Соломко та В.О. Самороков виділяють такі загальні риси правового статусу біженця, як:

- 1) тривалий бюрократичний процес отримання статусу біженця;

- 2) ймовірність вилучення документів;

- 3) неможливість працевлаштування під час опрацювання заяви на отримання статусу біженця;

- 4) складність повернення додому, якщо не закінчились обставини за якими особа отримала статус біженця;

- 5) зрівняння у правах з громадянами конкретної держави;

- 6) отримання житлової, фінансової, медичної та інших соціальних допомог;

- 7) можливість захисту своїх прав у разі їх порушення» [5, с. 624].

Що стосується правового статусу людини при отриманні тимчасового захисту, то, як зазначають О. М. Поліванова та І. В. Бойко, він включає в себе наступні права: «право на вид на проживання на весь термін охорони; право на отримання відповідної інформації про тимчасову охорону; гарантії доступу до процедури надання притулку; право доступу до роботи відповідно до правил, що застосовуються до професії, національної політики ринку праці та загальних умов найму; право доступу до відповідного притулку або житла; право доступу до соціального забезпечення або засобів до існування, якщо це необхідно; право доступу до медичної допомоги; право доступу до державної системи освіти особам до 18 років; можливість воз'єднання сімей за певних обставин; право доступу до банківських послуг; право переїхати до іншої країни ЄС до видачі посвідки на проживання; вільно пересуватися в країнах ЄС (окрім країни-члена проживання) протягом 90 днів протягом 180-денного періоду після видачі дозволу на проживання в приймаючій країні ЄС» [6, с. 432–433].

Таким чином, перевагами статусу тимчасового захисту, на відміну від статусу біженця, можна вважати наступні:

- 1) доступ до отримання статусу тимчасового захисту у будь-якій комфортній для вас країні ЄС;

- 2) доступ до працевлаштування з моменту отримання відповідного статусу тимчасового захисту – на відміну від статусу біженця;

- 3) можливість безперешкодно повернутися до України на певний термін без втрати існуючого статусу.

З огляду на вищезазначене можна зробити висновок, що статус біженця є досить спірним механізмом захисту українських мігрантів, беручи до уваги всі обставини, які змусили українців масово виїжджати до країн ЄС. Механізм тимчасового захисту, у свою чергу, є кращою альтернативою. Загалом, директива дозволяє Європейському Союзу керувати великою кількістю вимушено переміщених осіб, одночасно запобігаючи ризику того, що системи надання притулку в країнах ЄС не зможуть впоратися з масовим прибуттям біженців.

Звичайно, директива не позбавлена певних недоліків. Найсерйозніші проблеми, з якими стикаються українські біженці у країнах ЄС на даний момент, пов'язані з працевлаштуванням, розміщенням та житлом, а також з соціальними виплатами та допомогою. Також актуальною проблемою на рівні ЄС є неузгодженість багатьох питань щодо єдиних стандартів міграційної політики. Для більшості громадян України, які знайшли прихисток у ЄС, заборонені поїздки по території інших країн, що входять до Шенгенського простору (у зв'язку із закінченням 90 безвізових днів). В результаті цього при виїзді з території країни, що надала прихисток, люди не мають можливості повернутися до неї через інші країни Шенгенського простору.

Необхідно зазначити, що фінансування перебування українців створило нові виклики для бюджету ЄС, в якому не було передбачено такі витрати. Щодо пошуку шляхів майбутньої фінансової підтримки, європейські

спеціалісти схиляються до двох можливих сценаріїв: збільшення загальної суми семирічного бюджету або створення нового фонду за межами бюджету. Семирічний бюджет уже включає кошти на підтримку іммігрантів, і, таким чином, збільшення його розміру може не вимагати серйозних законодавчих змін, а існуючі структури можна легко використовувати. Проте збільшення бюджету може бути неприйнятним для тих держав-членів, які не погодилися на більший бюджет під час попередніх переговорів, через побоювання, що більший семирічний бюджет ризикує залишитися постійним. Новий фонд поза межами семирічного бюджету мав би перевагу в тому, що він був би тимчасовим, і його можна було б адаптувати до конкретних потреб українських біженців. З іншого боку, для створення такого фонду знадобиться нове законодавство [7, р. 27].

Окрема проблема пов'язана з перспективами правового статусу українських біженців у Європі після закінчення терміну дії тимчасового захисту. Згідно з Директивою ЄС про тимчасовий захист, він надаватиметься українцям до 4 березня 2025 р., тобто протягом трьох років з моменту застосування Директиви, що є максимально можливим терміном її дії. Подальша доля українських біженців, згідно оцінок експертів, може вирішуватися країнами Європи двома шляхами. Перший з них – це ухвалення рішення щодо перебування українців кожною країною-членом окремо залежно від національних інтересів, розстановки політичних сил, ситуації на ринку праці тощо.

Другий можливий шлях визначення подальшої долі українських біженців в Європі після закінчення строку дії Директиви про тимчасовий захист – ухвалення колективного рішення. Це потребуватиме складної процедури узгодження позицій країн-членів, проте, ураховуючи вражаючу однотайність у наданні допомоги українським біженцям війни, такий сценарій є цілком можливим. Однак, оскільки чисельність українських біженців у різних країнах є різною, внутрішньополітична та економічна ситуації також відрізняються, найімовірніше, що на рівні ЄС будуть визначені загальні рамки, тоді як на національному рівні – ухвалюватимуться конкретні рішення [8].

Аналізуючи сучасний стан співробітництва України та Європейського Союзу у сфері регулювання міграційних потоків, треба відмітити активізацію цього процесу. Основною базою для відносин сторін у цій сфері є ст. 16 Угоди про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони 2014 р. (далі – Угода про асоціацію), відповідно до якої «Сторони підтверджують важливість спільного управління міграційними потоками між їхніми територіями та надалі розвиватимуть всеохоплюючий діалог щодо всіх питань у сфері міграції, зокрема нелегальної міграції, легальної міграції, незаконного переправлення осіб через державний кордон та торгівлі людьми, а також включення проблемних питань у сфері міграції до національних стратегій економічного та соціального розвитку регіонів, звідки походять мігранти. Такий діалог ґрунтується на основоположних принципах солідарності, взаємної довіри, спільної відповідальності та партнерства» [9].

2 серпня 2022 року Україна підписала так звані Адміністративні Домовленості щодо встановлення адміністративного співробітництва у Європейській Міграційній мережі. «Європейська міграційна мережа» (European Migration Network) заснована з метою надання об'єктивної, достовірної інформації з питань міграції та притулку для установ Європейського Союзу, а також органів та установ держав-членів Європейського Союзу, забезпечення відповідною інформацією розробників та координаторів державних політик [10].

Ще одним перспективним напрямом є співробітництво України з Frontex, яка є вкрай важливою для попередження та недопущення нелегальної міграції. Відповідно до Робочих домовленостей, прийнятих у 2007 році, основними напрямками співробітництва сторін є наступні:

- обмін інформацією і аналіз ризиків;
- проведення науково-дослідної роботи та тренінг персоналу;
- оперативне співробітництво;
- розвиток технічного рівня прикордонних процедур, у тому числі модернізація технічного обладнання;
- взаємодія між командно-управлінськими структурами та підрозділами, які відповідальні за здійснення прикордонного контролю на кордоні між державами-членами ЄС та Україною [11].

В Стратегії інтегрованого управління кордонами на період до 2025 року, яку було ухвалено Кабінетом Міністрів України, визначено стратегічні цілі та завдання з реалізації державної політики у сфері інтегрованого управління кордонами. Орієнтиром для розроблення національної стратегії слугували складові Європейської стратегії інтегрованого управління кордонами, які закріплені у ст. 3 Регламенту 2019/1896 [12, с. 389].

В результаті чергової зустрічі в листопаді 2022 року представники обох сторін обговорили питання щодо визначення та ідентифікації мігрантів, затриманих за незаконне перебування на території країн ЄС, а також модернізацію процедури повернення з України мігрантів до країн їхнього походження. Ще одним важливим кроком у даному напрямку має стати укладання нової моделі Робочих домовленостей між ДМС та Frontex, підготовка проекту яких наразі триває [13].

Як влучно зазначає О. Євтушенко, «міграційний фактор відіграє важливу роль для України, тому що, по-перше, українська міграція є частиною європейських економічних відносин; по-друге, напряму пов'язана з політичними й економічними процесами, що відбуваються в Україні та країнах ЄС; по-третє, має важливе значення, як для України в умовах її інтеграції в європейське співтовариство, так і для українських мігрантів, права яких за кордоном в умовах співпраці з європейським співтовариством істотно розширюються» [14, с. 425].

З метою ефективної реалізації спільних завдань у міграційній сфері між ЄС та Україною ключовим є здійснення певних заходів. В першу чергу це – вдосконалення та трансформація національної законодавчої бази та регулювання міграційних питань в Україні. Національне законодавство потребує тотальних змін та трансформацій. Деякі проблеми, такі як неготовність до імплементації міжнародних стандартів, відсутність належного рівня взаємодії державних керуючих апаратів та механізмів, прогалини у діяльності влади, заважають Україні швидкими темпами приводити законодавство та країну у відповідність до міжнародних вимог. Потрібно координувати напрями національної міграційної політики та регіональних програм залежно від регіонів, з урахуванням існуючої міграційної ситуації, пов'язаної зі станом війни. Саме тому основна мета і завдання України – робити усе задля вирішення цих проблем.

Доцільним вбачається прийняття нових законів у зазначеній сфері для оновлення законодавчої бази України та приведення її у відповідність до міжнародних стандартів. Необхідно посилити існуюче співробітництво з європейськими країнами, приділяючи увагу не тільки питанням вимушених мігрантів, які виїхали до країн ЄС через війну, але і питанням трудової міграції, адже вже багато років чимала кількість українців виїжджає до країн ЄС на заробітки. Тут йдеться про прийняття певних нормативно-правових актів, які б закріплювали форми захисту українських трудових мігрантів у країнах ЄС.

Висновки. Найбільш вдалим кроком ЄС по регулюванню ситуації з біженцями з України було введення в дію Директиви про тимчасовий захист. Це інструмент загальнообов'язкового характеру, який дозволяє громадянам України перебувати у країнах ЄС на законних підставах. Проте, імплементація положень щодо тимчасового захисту у різних країнах ЄС відрізнялася, що в результаті спричинило певні проблеми, такі як відсутність уніфікованого підходу до трактування положень щодо тимчасового захисту, нерівномірний розподіл біженців, різні умови прийняття біженців тощо. Також неврегульованим залишається питання переміщення українців територією інших країн Шенгенського простору у випадку закінчення днів, визначених безвізовим режимом та подальше правове становище українських біженців після закінчення строку дії Директиви про тимчасовий захист. В цьому випадку позиції різних країн Європейського Союзу можуть відрізнятись. Оптимальним рішенням такої проблеми у міграційній політиці ЄС

може стати встановлення єдиних міграційних стандартів на наднаціональному рівні і їх відповідну імплементацію, завдяки чому українські громадяни у різних країнах ЄС матимуть однаковий статус.

Наразі війна та хвиля біженців з України до країн ЄС стали поштовхом для посилення співпраці обох сторін у міграційній сфері та прийняття спільних рішень і програм. У той же час, війна є викликом для України з боку трансформації та змін у наявній законодавчій базі щодо міграційних питань. Україна має перед собою завдання провести реформи в сфері міграції та управління кордонами, а також зміцнити відповідні інституції. Залучення України до стандартів ЄС у сфері міграції є важливим кроком та механізмом створення в майбутньому єдиної міграційної системи, що відповідає положенням Угоди про Асоціацію. Такі кроки допоможуть не тільки виявити спільні інтереси та перспективи у сфері міграції, але і дозволить вирішити наявні проблеми, пов'язані з міграцією в умовах війни.

ЛІТЕРАТУРА

1. Саракуца М.О., Пілюк С.В. Правове регулювання боротьби з нелегальною міграцією в ЄС у сучасних умовах. *Альманах міжнародного права*. 2020. Випуск 23. С. 37–45.
2. Council Directive 2001/55/EC of 20 July 2001 on minimum standards for giving temporary protection in the event of a mass influx of displaced persons and on measures promoting a balance of efforts between Member States in receiving such persons and bearing the consequences thereof. OJ L 212, 7.8.2001, p.12–23.
3. Ukraine refugees: Operational guidelines to support Member States in applying the Temporary Protection Directive. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_22_1727 (дата звернення 25.10.2023)
4. Конвенція про статус біженців від 28 липня 1951 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_011 (дата звернення 23.10.2023)
5. Якимчук М.Ю., Соломко С.С., Самороков В.О. Правовий статус українських біженців у країнах Європи. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. Розділ XI. *Міжнародне право*. С. 619-625. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/279744/274367> (дата звернення 23.10.2023)
6. Поліванова О. М. Бойко І.В. Основні засади правового регулювання тимчасового захисту громадян України в межах ЄС. *Modern scientific research: achievements, innovations and development prospects: Proceedings of XI International Scientific and Practical Conference Berlin, Germany 24–26 April 2022*. С. 430–435.
7. Matteo Villa, Chiara Gesmundo. After Ukraine: Are EU Migration Policies Fit for Purpose? *ISPI Policy Paper*. September 2022. 43 p.
8. Перспективи правового статусу українських біженців у Європі після закінчення терміну дії тимчасового захисту. Національний інститут стратегічних досліджень. 20.10.2023. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/perspektyvy-pravovoho-statusu-ukrayinskykh-bizhentsiv-u-yevropi-pislya> (дата звернення 27.10.2023)
9. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Міжнародний документ від 27.06.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text. (дата звернення 25.10.2023)
10. Підписано Адміністративні домовленості щодо встановлення адміністративного співробітництва між Європейською Комісією та Державною міграційною службою України в Європейській міграційній мережі. Державна міграційна служба України. URL: <https://dmsu.gov.ua/news/dms/12904.html> (дата звернення 25.10.2023)
11. Working arrangement on the establishment of Operational Cooperation between the European Agency for the Management of Operational Cooperation at the External Borders of the Member States of the European Union (Frontex) and the Administration of the State Border Guard Service of Ukraine of 11 June 2007. URL: https://frontex.europa.eu/assets/Key_Documents/Working_Arrangements/WA_with_Ukraine.pdf (дата звернення 24.10.2023)
12. Гнітій А.О. Міжнародно-правові засади співробітництва України з Frontex. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. Розділ X. *міжнародне право*. 2022. С. 385–391. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/267865/263652> (дата звернення 26.10.2023)
13. ДМС та Фронтекс: Налагоджуємо двосторонні відносини в міграційній сфері URL: <https://dmsu.gov.ua/news/dms/13344.html> (дата звернення 26.10.2023)
14. Свтушенко О. Міграційні процеси в країнах ЄС та Україні в умовах глобалізації та війни. *Публічне управління та регіональний розвиток*. 2023. № 20. С. 423–444.